

АНОТАЦІЯ

Овчаренко Н. М. Метафора і метафоризація: філософсько-антропологічний вимір. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 033– Філософія (Галузь знань 03 – Гуманітарні науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню метафори, метафоризації у культурному та творчому процесах. Робота є однією з перших спроб в українській філософії у цілісному філософсько-антропологічному аналізі осмислити проблеми метафоризації, семіозису, вироблення абстрактних понять та художніх образів, метафора розглядається як складний багатовимірний феномен мови, мистецтва та соціокультурного буття людини.

Актуальність та вибір теми дослідження зумовлені збільшенням практичного та наукового інтересу до феномену метафори не як до стилістичного засобу мови, а як антропологічної реалії, що знаходить вияв у мові та мистецтві. У період змін у соціальній та духовній структурі суспільства, його глобалізації та технологізації, метафора набуває усе більшого значення як феномен, що присутній у мисленні, свідомості та підсвідомості людини, але, тим не менш, відсутній у базових принципах роботи штучного інтелекту зі «штучним мисленням», тобто не-антропологічним мисленням. Тому, виходячи з актуальності теми дослідження, дисертантом сформульоване *наукове завдання*, що полягає у постановці питання у площині культурної і філософської антропології, як у культурі при неминучому впливі метафори формуються нові смисли.

Теоретична актуальність роботи обумовлена застосуванням концептів метафори, метафору, символу, абстрактної та абсолютної метафори, співвідношення моделей семіозису та культурогенезу, культурної еволюції

людини. Методологічна актуальність обумовлена застосуванням трансдисциплінарних і міждисциплінарних підходів до феномену метафори, найважливішими з яких є герменевтичний, семіотичний, функціональний, культурно-антропологічний, культурно-психологічний та когнітивний методи.

Методологічну основу дослідження складають ряд методів та значущих філософських та філософсько-антропологічних концепцій: логіко-аналітичний метод (аналіз метафори як філософської категорії); метод абстрагування (для визначення ступеня абстрагування у різних типах метафор у мистецтві); семіотичний метод (розглянута метафора як семіотична реалія мови, запропонована нова модель семіозису протягом еволюції культури); герменевтика (проаналізоване функціонування метафор як поетичних тропів та багатогранних художніх образів у мистецьких творах, уточнена герменевтика метафори згідно «циклу життя» метафори, використана герменевтична теорія П. Рікера «живої метафори» як способу діалектичного єднання об'єкта – суб'єкта, реального – уявного у пізнанні), методи культурної антропології (розгляд метафори у річищі еволюціонізму, неоеволюціонізму та функціоналізму), методи філософської антропології (проведений аналіз метафори як універсальної категорії людського життя, а когнітивних процесів як засобів тотальної метафоризації). Загальнотеоретичну основу дослідження складають праці сучасного когнітивізму Дж. Лакоффа та М. Джонсона, праці з семантики Ч. Пірса, А. Шаффа, Ж. Піаже, філософія символу та міфу О. Ф. Лосєва, С. С. Аверінцева, Е. Кассіра та О. М. Фрейденберг, метафорологія Г. Блюменберга, філософсько-психологічні роботи К. Юнга, Е. П. Ільїна, В. Н. Дружиніна, О. М. Леонтьєва, П. В. Симонова, М. Полані, Г. Гарднера.

Мета – філософсько-антропологічний аналіз раціональних та ірраціональних сторін метафори у мисленневому процесі людини через вираження у мові та мистецтві, а також виявлення механізмів метафоротворення та джерел походження явища метафоричності

(метафоризації).

Об'єктом дослідження є метафора як передумова та результат творчої діяльності.

Предметом дослідження є метафора як когнітивно-емоційний процес та антропологічний стан людської спільноти протягом її філогенезу, способи метафоризації (у мові, мистецтві, культурі).

Наукова новизна одержаних результатів розкривається у таких положеннях:

Уперше:

– метафора, згідно нашої гіпотези, інтерпретується як антропологічно важливий чинник розвитку мислення, як філософський феномен, що займає проміжне становище між конкретним і абстрактним мисленням;

– доводиться, що метафора виступає способом розв'язання найбільш складних та проблемних задач, що постають у тому чи іншому культурному середовищі, оскільки творчі рішення під час створення метафор та метафоризації сприяють побудові нових нейронних зв'язків, інноваційним рішенням тих чи інших ситуацій в культурі та загальному покращенню когнітивних процесів;

– пропонується розглядати розвиток мислення як ускладнення семіозису згідно семіотичній моделі: сигнал – знак – метафора (метафорон) – символ; обґрунтовується поняття метафорону як складного синтетичного знаку, що концептуалізує різні складові багатоманітної реальності, має значний інтерпретативний потенціал і підвищену концентрацію (сугестивність) сенсів;

– розглянуто троп як ідеальну модель метафори, визначено філософсько-антропологічний потенціал мовних тропів, виявлені подібні до метафори механізми абстрагування у метонімії, що крім категоризації здійснює перенос зв'язків між категоріями, та гіперболі, що крім категоризації здійснює перенос кількісних критеріїв означування;

поглиблено розуміння:

– способів класифікації (типологізації) метафор згідно функціональному принципу їх поділу (функції валентності, «трансферу» почуттів, еволюційної реалістичності, гри та креативності);

– основних філософських підходів до вивчення метафори, її походження та функціонування (філософія мови, філософія культури, метафорологія, трансдисциплінарний підхід, філософія мистецтва, філософія міфу, психоаналіз), семіотичної та герменевтичної теорій метафори (запропонована горизонтально-вертикальна ієрархія метафор, герменевтика метафори згідно «циклу життя» метафори, проаналізовані чинники фантазії та багатооб'єктності в герменевтиці метафори у мистецтві; визначено, що антропологічний досвід візуалізації, аудіалізації або кінестетики є визначальними для можливих герменевтик образу-метафори у мистецтві);

отримало подальший розвиток:

– дослідження впливу міфу на процеси метафоризації, завдяки чому обґрунтовуються терміни «міфологічна» та «абстрагована» метафора, порівняння процесів метафоризації та міфотворення на основі тотальної міфологізації людської тілесності; а також порівняння логіки метафотворення та логіки міфу (від дерева Порфирія та алегорії до лабіринту і колажу);

– розгляд метафоризації як складного творчого процесу, що в мистецтві відбиває жанрову, видову та синтетичну специфіку того чи іншого виду мистецтва.

На основі виділеної нами філософсько-антропологічної методології метафора аналізується у нашій дослідницькій роботі як основа когнітивних процесів, поетизації та культуротворчості.

Визначено, що процес метафоризації – це гібридна мисленнєво-чуттєва розумова операція, оскільки вона включає як логічні, так і чуттєві (несвідомі) елементи, що, у випадку образної метафори, стає причиною породження метафорою емоцій різної інтенсивності (образності).

Якщо в філософії мови метафора розуміється переважно як схожість,

порівняння, то в сучасній філософській думці метафора позиціонується як когнітивний механізм, завдяки чому наша понятійна система є метафоричною за своєю природою.

Метафора розглянута як основа когнітивних процесів, поетизації та культуротворчості; розроблені концепти метафору як складного синтетичного знаку та тропу як ідеальної моделі метафори, запропоновані нові функціональні принципи класифікації метафор.

Метафоризація нами досліджується як механізм на шляху до абстрагування, саме тому, ми вважаємо, вона займає проміжне становище між абстракцією та конкретикою, причому це становище динамічне. В процесах метафоризації та абстрагування діють схожі механізми (акцентування, ігнорування ознак), та при абстрагуванні ігнорується більша кількість ознак.

Визначені моделі співвідношення абстрактного-конкретного у різних типах метафор, також з'ясовані механізми культурогенезу як семіозису метафори.

Розглядаючи семіотичну теорію метафори, ми пропонуємо семіотичну еволюцію у такому напрямку: сигнал, знак, метафора (метафорон), символ. Саме використання «посередників» замість власного тіла (для сигналів) стало вирішальним поворотом для розвитку мислення та комунікації, відмови від міфологічного мислення, виникнення знаку у вигляді слова. В метафорі можливий перенос не тільки через одну, а й через дві реалії: ми аналізуємо це на прикладі емблеми, гербу та прапору, у прапорі культурні коди зашифровані у кольорі, а колір поданий як знак. Отож, в результаті процесу метафоризації формуються не тільки абстракції, а й культурами (культурні концепти). Метафора легко трансформується в іншу реалію, коли вона вимушена змінити свою функцію.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів дисертації визначається сукупністю винесених на захист положень, які характеризуються науковою новизною і розширюють горизонти розуміння

метафори та процесів метафоризації в цілому та в культурі сучасного суспільства, що дозволяє засобами філософської антропології, філософії проаналізувати можливі тенденції еволюціонування метафор, трансформації їх основних функцій, розвитку штучного інтелекту. Низка ідей, викладених у дисертації, може сприяти просуванню в експлікації фундаментальних філософських понять (метафора, філософія культури, міф, гносеологія, істина, концепт, абстрагування, когнітивні механізми). Отримані в дисертаційній роботі результати дослідження складають основу для подальших філософських концептуалізацій метафори і можуть бути використані у сфері філософських досліджень, мистецтвознавства, культурної антропології, метафорології, вони можуть стати основою нових антропологічних підходів, а також міждисциплінарних досліджень метафори. Ці результати можуть бути використані у навчальному процесі під час підготовки загальних і спеціальних курсів з філософії, філософської антропології, культурології, теорії культури та мистецтвознавства, в науково-просвітницькій діяльності, можливе використання результатів дослідження метафори як інструмента у маркетингових стратегіях при створенні реклами. Перспективним напрямком є аналіз використання метафори у сфері гендерних досліджень, компаративістики, а також штучного інтелекту.

Ключові слова: метафора, метафорон, філософська антропологія, культурна антропологія, філософія мистецтва, герменевтика, аналогія, філософська категорія, абстракція, семіотика, міф, символ, концептуальна метафора, філософія творчості.